

УДК 343.368

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Чорна О.В., аспірант
кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті на підставі вивчення доктринальних джерел, судової практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, визначено особливості суб'єкта злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст. ст. 382, 389, 3891, 390 та 3901 КК України).

Ключові слова: злочин, покарання, склад злочину, суб'єкт злочину, правосуддя, правосвідомість, рішення суду, невиконання.

В статье на основании изучения доктринальных источников, судебной практики, в том числе решений Европейского суда по правам человека, определены особенности субъекта преступлений, связанных с неисполнением решений суда в уголовном производстве (ст. ст. 382, 389, 3891, 390 и 3901 УК Украины).

Ключевые слова: преступление, наказание, состав преступления, субъект преступления, правосудие, правосознание, решение суда, неисполнение.

Chorna O.V. SUBJECT OF CRIMES RELATED TO NON-ENFORCEMENT OF THE COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article, based on the study of doctrinal sources, jurisprudence, including decisions of the European Court of Human Rights, the peculiarities of the subject of crimes related to non-enforcement of the court decisions in criminal proceedings is determined (articles 382, 389, 3891, 390 and 3901 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: crime, punishment, composition of a crime, subject of a crime, justice, legal consciousness, court decision, non-fulfillment.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 124 проголосила, що судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій території держави. Ця норма закріпила одну з основ механізму розбудови правової, демократичної, соціальної держави.

Водночас Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вилучив із реєстру та передав Комітету міністрів Ради Європи понад 12 тисяч справ, які стосуються невиконання рішень національних судів в Україні. Відповідне рішення було винесено 12 жовтня 2017 року, як повідомляється на сайті ЄСПЛ. З рішення суду випливає, що ЄСПЛ визнав проблему невиконання Україною рішень національних судів за позовами громадян системною. І фактично визнав такими, що підлягають задоволенню понад 12 тисяч скарг українців, які звернулися до ЄСПЛ, за принципом аналогії зі справою Іванова [1].

Невиконання рішення суду як незалежної гілки державної влади України набуває катастрофічних масштабів для майбутнього кожного з нас. Засоби масової інформації дедалі частіше повідомляють про випадки самосуду як наслідок зневіри громадян до держави та її здатності сприяти захисту порушених прав і свобод або відновлення порушеного права. На жаль, навіть рішення суду у кримінальному провадженні щораз частіше не виконуються – засуджені ухиляються від відбування призначеного їм покарання, що, у свою чергу, зводить нанівець досягнення його цілей.

За офіційними даними Державної судової адміністрації України, протягом 2017 року за

вчинення злочину, передбаченого ч. ч. 1–3 ст. 382 КК України (невиконання судового рішення), засуджено 44 особи (з огляду на невиконання всіх рішень судів), за 2016 рік – 69 осіб, 2015 рік – 88 осіб, 2014 рік – 160 осіб, 2013 рік – 143 особи, 2012 рік – 143 особи, 2011 рік – 133 особи; за ст. 389 КК України (ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі) за 2017 рік – 613 осіб, 2016 рік – 735 осіб, 2015 рік – 799 осіб, 2014 рік – 1018 осіб, 2013 рік – 1394 особи, 2012 рік – 1581 особа, 2011 – 1216 осіб; за ст. 3891 КК України (умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості з 2013 року) за 2017 рік – 6 осіб, 2016 рік – 10 осіб, 2015 рік – 15 осіб, 2014 рік – 20 осіб, 2013 рік – 4 особи; за ст. 390 КК України (ухилення від покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі) за 2017 рік – 51 особу, 2016 рік – 23 особи, 2015 рік – 30 осіб, 2014 рік – 49 осіб, 2013 рік – 60 осіб, 2012 рік – 89 осіб, 2011 – 58 осіб; за ст. 3901 КК України (невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників із 2019 року) – 0 (зважаючи на той факт, що стаття вступає в силу 11 січня 2019 року).

Як бачимо, загалом кількість засуджених за невиконання рішення суду у кримінальному провадженні має тенденцію до зниження. Водночас для правового забезпечення охорони виконання рішень судів, пов'язаних із нововведеннями до кримінального та кримінального процесуального законодавства, КК України доповнено двома новими статтями

2013 та 2017 року. Можливо, відповідь на таку дисгармонію зі зменшення застосування розглядуваних статей за криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь знайдемо саме в характеристиках тих осіб, які їх вчиняють. Особливої актуальності цьому надає рішення ЄСПЛ щодо визнання невиконання рішення судів в Україні системною проблемою.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичним дослідженням різної відповідальності за злочини проти правосуддя приділялася увага такими вченими, як Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, В.В. Голіна, В.О. Глушков, Н.О. Гуророва, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джува, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.Т. Маляренко, О.А. Мартиненко, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, А.А. Музика, Ю.В. Орел, В.І. Осадчий, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.О. Туляков, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, С.С. Яценко та інші.

Віддаючи належне цим та іншим ученим, праці яких є підґрунтям для нашого дослідження, прийнятій КПК України 2012 року, ратифікація Україною Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [2] та зміни у КК України, що прийняті відповідно до вказаних нормативно-правових актів, вимагають свого нового осмислення з точки зору кримінально-правових ознак суб'єктів відповідних злочинів та ознак осіб злочинців, які їх вчиняють.

Метою статті є визначення суб'єкта злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст. ст. 382, 389, 3891, 390, 3901 КК України).

Виклад основного матеріалу. Так, без виконання законних судових рішень реформа судової гілки влади не буде успішною, а українці не матимуть гарантії верховенства права. Проблема невиконання судових рішень ставить під сумнів усю судову реформу та гарантії верховенства права в Україні. Для України питання невиконання судових рішень є історичною проблемою, яка була висвітлена ЄСПЛ. Рада Європи дуже серйозно ставиться до ситуації, яка визначена у справі «Бурмич та інші проти України», адже й нині пілотне рішення «Іванов та інші проти України» не виконане повністю. Тільки спільними зусиллями ми зможемо знайти вихід із ситуації, яка склалася. Це стосується і питання історичної заборгованості, і питання ліквідації підстав, які генерують нові рішення проти держави. Державна казначейська служба виконала у 2013 році 8143 рішень ЄСПЛ, у 2014 році – 4000 рішень, у 2015 році – 7468, у 2016 році – 7157 рішень. А вже минулого року за 9 місяців було виконано 30 тисяч рішень, тобто більше, ніж за попередні 4 роки разом. Уряд України перебуває в постійному пошуку належного механізму забезпечення виконання рішень ЄСПЛ. Такий механізм має складатися із 2 елементів – загального подолання проблеми невиконання судових рішень і підмеханізму виконання заяв, які увійшли до

рішення у «справі Бурмича». Є низка пропозицій, які вже напрацювали спеціалісти. Серед них – ліквідація законодавчих норм, які вводять мораторій на відчуження майна, збільшення обсягів фінансування виплат за рішеннями національних судів до 1 млрд грн, збільшення розміру відшкодування за тривале невиконання від 3 до 10 % від присудженої суми, але не більше ніж 1 мінімальна заробітна плата. Таке відшкодування покращило б ситуацію позивачів, чії позовні вимоги становлять менше ніж 37 тисяч гривень – це здебільшого вимоги щодо соціальних виплат. З іншого боку, вони не допустять несправедливого збагачення щодо осіб, які подавали господарські позови [3].

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наступати кримінальна відповідальність.

Поняття суб'єкта злочину, загалом, відповідає вимогам практики застосування кримінального закону, і сьогодні воно законодавчо закріплене в КК України в окремому розділі. Ба більше, законодавець виділяє три групи загальних ознак, що характеризують суб'єкт злочину: 1) фізична особа, 2) досягнення на момент вчинення злочину встановленого віку, 3) осудність [4, с. 142].

Такий законодавчий набір ознак суб'єкта злочину не може стати основою розроблення відповідних запобіжних заходів злочинів як одного із завдань КК України. Цю роль покликані виконувати ознаки особи злочинця.

А.П. Закалюк свого часу цілком слушно вказав на те, що особа злочинця – це сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи й безпосередньо спричиняють вчинення злочину. Особистість злочинця – це соціальний зміст його особи, який відіграє зазначені функціональні ролі за участю індивідуальних властивостей останньої, чим і обумовлюються індивідуалізація процесів її реалізації в конкретних злочинних проявах [5, с. 239].

Отже, розглянемо кримінально-правові ознаки суб'єкта злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні (ст. ст. 382, 389, 3891, 390 та 3901 КК України). Одразу зазначимо, що рішення судів можуть не виконувати і юридичні особи, тому це питання потребує свого окремого дослідження. Ми зважаємо на те, що тільки людина, як фізична особа, може вчинити невиконання судового рішення у кримінальному провадженні. Із приводу характеристики таких осіб дані такі:

Вік як обов'язкова кримінально-правова ознака суб'єкта розглядуваних злочинів.

Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. Ч. 2 ст. 22 КК України передбачає виключний перелік складів злочинів, за вчинення яких відповідальність настає з 14 років – розглядуваних

нами статей кримінального закону в цій нормі не виявлено, що свідчить про те, що кримінальна відповідальність за невиконання рішенням суду у кримінальному провадженні настає з 16 років. Водночас з огляду на нову ст. 3901 КК України зазначимо, що суб'єктом цього злочину з 11 січня 2019 року буде один із подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах і яка досягла 18-річного віку. Така особа, що систематично вчиняє домашнє насильство (ст. 1261 КК України), визнана судом винуватою у його вчиненні, до неї застосовано один або декілька обмежувальних заходів (ч. 1 ст. 911 КК України), та вона їх не виконує. За ст. ст. 382, 389, 3891, 390 КК України – винятків за віком не має – 16 років.

Також варто зазначити, що науковці з моменту запровадження ст. 3891 КК України дуже критично висловлювалися з приводу її дієвості та доцільності. Так, чинне кримінальне процесуальне законодавство містить вичерпний перелік обов'язків, що можуть бути покладені на особу в разі укладення угоди про визнання винуватості; із вказаного переліку обов'язків засуджений об'єктивно здатен порушити лише два: ухилитися від відбування узгодженого угодою покарання та не співпрацювати у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою; недотримання інших обов'язків, передбачених ст. 472 КПК України, або об'єктивно неможливе, або тягне кримінально-правові наслідки, передбачені не ст. 3891 КК України. Зазначена кримінально-правова норма швидше за все поповнить ряд так званих мертвих норм, тому що створювалася вона без належного врахування положень теорії криміналізації, зокрема без урахування особливостей кримінально-процесуальної регламентації провадження на підставі угоди про визнання винуватості [6, с. 93]. Зважаючи на ст. 472 КПК України, єдиною стороною умисного невиконання угоди про визнання винуватості є обвинувачений, а тому суб'єктом такого злочину є виключно засуджений, який не виконує таку угоду.

У кримінальному праві України вік здебільше розглядають як ознаку суб'єкта злочину. Законодавче визначення віку суб'єкта злочину обмежується кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність, а саме – передбаченням, з якого віку може наставати кримінальна відповідальність та за які злочини. Проте це законодавче положення торкається тільки суб'єкта злочину, хоча вік тісно взаємопов'язаний і з кримінально-правовим статусом потерпілого від злочину. Вікові суб'єкта злочину присвячені норми ст. 22 КК України, а також частково стосуються норми статей Особливої частини (ст. ст. 131, 132, 285, 304, 335, 336 КК України та інші) [7, с. 390-391].

Осудність як обов'язкова кримінально-правова ознака суб'єкта розглядуваних злочинів.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Осудність не можна вважати передумовою вини. Проте так само не можна стверджувати, що осудність і вина – не пов'язані між собою поняття. Співвідношення між ними можна назвати співвідношенням форми та змісту, де осудність становить зміст, а вина – форму. Різні комбінації свідомості та волі як окремих елементів осудності утворюють різні модифікації вини – її види. Осудність не існує поза виною. До того ж осудність має кримінально-правове значення лише тоді, коли вона оформилася в конкретному виді вини, з яким законодавець пов'яже настання кримінальної відповідальності за певний злочин [8, с. 255].

Осудність – це самостійна категорія кримінального права, вона не є дзеркальним відображенням неосудності, володіє своїми конкретними ознаками та є підставою настання кримінальної відповідальності суб'єкта за вчинений злочин. У зв'язку з цим осудність має знайти більш змістовне понятійне відображення в новому кримінальному законодавстві [9, с. 50].

У зв'язку з цим зазначимо, що жодного випадку визнання особи неосудною під час чи після невиконання рішенням суду у кримінальному провадженні нами не виявлено.

У ст. 20 КК України «Обмежена осудність» зазначено, що кримінальній відповідальності підлягає особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом під час призначення покарання та може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Глумачення та застосування кримінально-правової норми, пов'язаної з обмеженою осудністю, у КК України 2001 року викликає значні труднощі як серед юристів-практиків, так і в експертному середовищі, де кримінально-релевантний стан психіки (юридичні критерії оцінки) законодавцем сформульовано далеко від реалій [9, с. 76].

Зважаючи на викладене, окремого дослідження потребує питання наявності певних психічних відхилень в осіб, які не виконують рішенням суду у кримінальному провадженні, оскільки відповідно до статистичних даних Міністерства юстиції України в період 2004–2017 років засуджені з психічними відхиленнями в межах осудності й обмеженої осудності серед загальної кількості осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, становили від 7 % до 12 %. У середньому кожна десята особа, яка тримається в установі виконання покарань, має порушення психіки. Необхідно враховувати також досить чисельну категорію осіб, засуджених до такого виду кримінального покарання як позбавлення волі на певний строк (судами призначається покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк від 20,4 % до 26,5 %, від загальної кількості засуджених осіб, тобто кожній четвертій, в окремі роки – п'ятій особі) [10, с. 134].

Стан сп'яніння як факультативна ознака суб'єкта злочинів, пов'язаних із невиконанням рішенням суду у кримінальному провадженні.

Згідно зі ст. 21 КК України особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Очевидно, що поведінка людини, яка перебуває у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, помітно відрізняється від поведінки у тверезому стані. Не викликає сумніву й те, що нетверезий стан стимулює антисуспільну поведінку людини; зловживання алкоголем, вживання наркотиків призводить до загальної деградації особистості й формування антисуспільної спрямованості її поведінки. У подібних випадках іноді навіть виникає необхідність у призначенні судово-психіатричної експертизи для того, щоб упевнитись, що певні аномалії психічної діяльності в таких осіб не викликали хворобливих розладів психіки, не досягли того рівня, який визначає наявність 4 біологічного критерію неосудності. Проте за фізіологічного або наркотичного сп'яніння питання щодо призначення такої експертизи, як правило, не виникає [9, с. 85].

В.М. Бурдін, який дослідив питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння, дійшов висновку про виключення ст. 21 та п. 13 ст. 67 КК України – норми про кримінальну відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, та вчинення злочину у стані сп'яніння як обставина, що, відповідно, обтяжує покарання [11, с. 152]. З такої пропозицією нам важко погодитися.

Зважаючи на той факт, що не виконувати рішення суду у кримінальному провадженні можуть тільки засудженні, яким призначено певний вид покарання, то доречно вести мову про спеціального суб'єкта злочину.

У ч. 2 ст. 18 КК України зазначено, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Спеціальним суб'єктом злочину є суб'єкт злочину, який має спеціальні (додаткові) ознаки, що передбачені у статтях Загальної та Особливої частин КК України та інших нормативних актах, притаманні суб'єкту на момент вчинення злочину та визначають його як особу, яка несе кримінальну відповідальність за той злочин, що може вчинити тільки ця особа. Спеціальні ознаки суб'єкта злочину, які передбачені диспозицією статті Особливої частини КК України або впливають з її змісту, є такими у складі злочину лише за умови їхньої конструктивної сумісності з об'єктом та об'єктивною стороною складу злочину [12, с. 4].

Отже, суб'єкти розглядуваних злочинів є виключно спеціальними – вони обов'язково мають бути засудженими за вчинення злочинів та ухилятися від відбування призначених їм покарань або інших заходів кримінально-правового впливу.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 3891 КК України, є особа, яка засуджена вироком суду на підставі угоди про примирення або про визнання винуватості, що

набрал чинності, за вчинення злочину, забороненого виключно щодо такої засудженої особи. Засудження особи у кримінальному провадженні пов'язане з фактом набрання обвинувальним вироком суду законної сили, що здебільшого зумовлює появу стану судимості. Водночас засудження може бути наявним і за відсутності судимості. Засудженим за ст. 3891 КК України є не будь-який обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили, а лише той обвинувачений, обвинувальний вирок щодо якого набрав законної сили та був ухвалений саме в особливому порядку кримінального провадження на підставі угоди про примирення або про визнання винуватості. Засудження особи на підставі відповідної укладеної угоди за вчинення умисного злочину свідчить про те, що така засуджена особа в разі вчинення злочину, передбаченого ст. 3891 КК України, вчиняє його за наявності ознак рецидиву особливого порядку кримінального провадження на підставі угод; цей рецидив є новим, раніше не відомим видом рецидиву злочину серед тих його видів, поділ яких здійснюється залежно від характеру вчиненого злочинного діяння. Якщо особа вчиняє новий злочин (ст. 3891 КК України), будучи засудженою на підставі відповідної угоди за вчинення необережного злочину, ознаки рецидиву відсутні; у такому разі вчинене може бути враховано судом лише як обставина, що негативно характеризує особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Суб'єктом умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості може бути не лише особа, яка засуджена вироком суду на підставі відповідної укладеної угоди, який набрав законної сили, але одночасно ще й особа, яка була засуджена вироком суду, що набрав чинності, за умисні злочини, передбачені Особливою частиною КК України, у загальному порядку; оскільки наявність одночасно ознак загального рецидиву злочину та рецидиву особливого порядку кримінального провадження на підставі угод підвищує суспільну небезпечність суб'єкта цього злочину, пропонується вказану обставину врахувати як кваліфікуючу ознаку цього злочину [13, с. 121].

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 3901 КК України, з 11 січня 2019 року буде один із подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах і яка досягла 18-річного віку.

Висновки. Викладене свідчить, що суб'єкти цих нових статей КК України обтяжені іншими додатковими ознаками, що дуже звужують коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за ст. 3891 КК України та підлягатимуть за ст. 3901 КК України.

За ст. ст. 382, 389, 390 КК України суб'єктами можуть бути фізичні осудні особи у віці від 16 років, засуджені за вчинення злочинів та які ухиляються від відбування призначених їм покарань.

Перспективним напрямом подальших досліджень є дослідження кримінологічних ознак особи злочинця, який не виконує рішення суду у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беспрецедентное решение ЕСПЧ. Суд в Страсбурге одним махом удовлетворил 12 тысяч исков украинцев к государству. URL: <https://strana.ua/news/98414-espch-priznal-nevypolnenie-sudebnykh-reshenij-v-ukraine-sistemnoj-problemoj.html>.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь. К.: Видавництво «К.І.С.», 2011. 196 с.
3. Іван Ліщина: проблема невиконання судових рішень ставить під сумнів всю судову реформу і гарантії верховенства права в Україні. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ivan-lischina-problema-nevikonannya-sudovih-rishen-stavit-pid-sumniv-vsuyu-sudovu-reformu-i-garantii-verhovenstva-prava-v-ukraini>.
4. Алфьоров С.М. Дискусійні положення щодо суб'єкта злочину за чинним кримінальним законом. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 1. С. 139–143.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Витязь М.І. Чи запроцює стаття 3891 КК України в частині угоди про визнання винуватості? Юридична Україна. 2014. № 8. С. 89–94.
7. Плашовецький О.А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 10. С. 389–392.
8. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.
9. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / Передм. д. ю. н., проф. Ю.М. Антоняна. Дніпропетровськ.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛПД, 2008. 180 с.
10. Кубрак Р.М. Соціально-демографічний профіль засуджених осіб із психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які відбувають покарання в установах виконання покарань. Jurnalul juridic national: teorie si practica: Publicație științifico-practică de drept. 2017. № 4 (29). С. 130–135.
11. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння: монографія. К.: Атіка, 2005. 160 с.
12. Бараненко Д.В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 16 с.
13. Ященко С.О. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 389-1 КК України. Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2015. № 35. Т. 3. С. 117–122.